

ՊԱՏԿԵՐ

ՀԱՆԴԵՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

I

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 15

15 Հոյեմբեր 1892

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

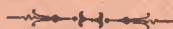
ՏՊԱՐԱՆ

ՃԻՎԷԼԷԿԵԱՆ

Պատր Ալի Ճառակտի թիվ 20

1892

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. ԼԵԻՈՆ ԺԳ. ԵՒ ԲՈՂՈՔԱԿԱՆՔ.—Յ. Յ. ԱՆՆ:
2. ԲԱԶՄԱՏԵՍԱԿԵԱՆՑ ԴՐՈՒԹԻՒՆ.—Յ. Վ. ԲԵՆԷՄԻՆ:
3. ԶՐՀԵՂԵՂՆ ԵՒ ԱՐԴԻ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆ.—Յ. Վ. Բ.
4. ՄԱՏԵՆԱԽՈՍԱԿԱՆ.—Յ. Յ. ԱՆՆ:

Պ Ա Տ Կ Ե Ր

Հ Ա Ն Դ Է Ս Կ Ի Ս Ս Մ Ս Ե Ա Յ

Երրորդ Տարի

թիվ 15

15 Նոյեմբ. 1892

ԼԵԻՈՆ ԺԳ.

ԵԻ

ԲՈՂՈՔԱԿԱՆՔ

Պատկերիս ընթերցողք զիտեն այն ներգործութիւնն ու խորին ազդեցութիւնն որ բոլորնգող Ամերիկայի մէջ յառաջ բերաւ Լեւոն. ԺԳ ի նամակն առ M. Bryon, Ձիքակոյի Արուեստահանդէսին առթիւ:

Բողոքական պատուելի մը, M. Edgar P. Hill, Ամերիկայի Treeport քաղքի մէջ արտասանած է հետեւեալ ճառս, որ չափեկանութենէ զուրկ չէ:

«Այս վայրկենիս ի ձեռին ունիմ Լեւոն ԺԳ. ի նամակն որ Ձիքակոյի Արուեստահանդէսին համար գրուած է: Ես Հոովմէական ուղղափառ չեմ. բայց եւ այնպէս Աստուած մի արասցէ, որ նախազաչարմունք այն աստիճանի կոյրցընեն զիս՝ որ ես չի տեսնեմ աշխարհիս վրայ կատարուող բարեգործութիւնները:

«Քնաւ չեմ ուղեր մոռնալ Դոմինիկոսին օրինակներն, որ հրաժարեցաւ աշխարհէս առաւելագոյն ազատութեամբ քարոզելու ընդ աշխարհ համօրէն Բրիտանիոյ սէրը եւ ոչ ալ Ֆրանկիսկոսին՝ որ աչաց լոյսն տրկարցնելու չափ լայնա իր մեղ-

քերք: Ո՛հ, ո՛հ, չեմ ուզեր հեռացընել միտքէս եւ սրտէս ոչ Ս. Ծրանիկ. Քաւէյր մը, ոչ Ս. Բեռնարդոս մը, որոնք մեծառքանչ անձնանուիրութեան օրինակներ ընծայեցին մեզի, եւ ոչ ալ Մաննինկ կարդինալը, որ այնպէս խանգակաթ կը սիրէր աղքատը եւ կը պաշտպանէր անոր արդար դատը անգղիական ազգի դատարանաց առջեւ: Ուր որ տեսնեմ արժանիքը, կը ճանչնամ, կը զնահատեմ եւ գովութեամբ կը հաշակեմ:

«Լեւոն ԺԳ. Ի նամակն լիք է վեհիմաստ եւ բարձր բանիւք: Հռովմէական Քահանայապետիւս ամէն մէկ խօսքն արժանի է մտադրութեան, վասն զի աշխարհիս վրայ չկայ Անոր ճշմութիւնը վայելող եւ ունեցող անհատ մի: Վասնիկանէ ելլող ձայնն աշխարհիս չորս կողմերը կը հասնին, լսելի են: Այս նամակը մեզի մատնանիչ կ'ընէ այն տեղն, զոր պէտք է որ Եկեղեցին զրաւէ ընդհանրութեան մէջ:

«Շատ անգամ մեզի կ'ըսեն որ կրօնի Պաշտօնեայն միայն ու միայն Աւետարանի քարոզութեամբ պէտք է որ շատանայ: Ըստ իս, ես կ'ըսեմ որ կրօնի Պաշտօնեայն ամէն իրաց մէջ պարտական է ձայնն բարձրացընել, մանաւանդ երբ կրնայ եւ ի վիճակի է նպաստելու մարդու երջանկութեան եւ առաքինութեան:

«Յիսուսի Քրիստոսի ծառայք եւ աշակերտք, ինչ որ ալ ըլլայ իրենց վիճակն, պարտական են հետաքրքրուելու քաղաքական կարգի, քաղաքացեաց անդորրութեան եւ երկրին նիւթական բարդաւածման:

«Կրօնն կ'ըրակէի կամ սաճարի գործք մը չէ, թող ջեռուցանէ, կենդանայլնէ մարդուս կեանքը»

Այս հակիրճ բանախօսութեանս վերջ, M. Hill ամբիոնի վրայ ընթերցաւ Լեւոն ԺԳ. Քահանայապետին՝ Չիքակոյի Արուեստահանդէսին Եւրոպական Մամաժողովին Նախագահին ուղղած նամակը:

Յ. Յ. ԱԼԱՆ

ԲԱԶՄԱՏԵՍԱԿԵԱՆՑ ԴՐՈՒԹԻՒՆ

Բանապաշտական դպրոցն, Տարվինի աշակերտաց առաջնորդութեամբ, ոչ միայն մարդոյ ուղղակի եւ անընդմիջական ստեղծումը մերժելով չառացաւ, այլ նաեւ մարդկային ազգի միութեան եւ հնութեան վրայ Ս. Գրոց ուսուցածները հիմն ի վեր տապալել փորձեց: Նախադամեանց եւ բազմատեսակեանց յորջորջման ներքեւ, կրօնից ոտխ հանդիսացող զիտնականք հնարեցին դրութիւններ, որովք Ազամայ ստեղծման եւ նախնական ամուլից եւեթ գոյութեան նկատմամբ Աստուածաշունչ մատենի պատմութեան ստութիւնը ցուցնելու ջանացին: Իստհակ Լաբէյոէր, եւ Ժ.Ը. դ դարու համայնագիտական մատենագիրք, եւ մանաւանդ Ամերիկացիք ոմանք՝ այս թիւը վարդապետութեան ջերմ կուսակիցներն եղան: Ուստի, սոքա կուսուցանին թէ երկրիս վրայ բոլորովին իրարմէ տարբեր մարդկային տեսակներ կան որոնք ուրիշ ծագումն եւ ուրիշ նախածնողը ունին: Այս տարօրինակ վարդապետութիւնն, որ, ինչպէս տեսանք այլուր (1), Ս. Գրոց ուսուցածին բոլորովին հակառակ է, հակառակ է նաեւ ուղիղ բանին եւ հռչակաւոր գիտնոց կարծեաց: Վասն զի բազմատեսակեանք ծուռ եւ սխալ սկզբանց վրայ կը հիմնեն իրենց ստութիւնը, ցեղերը տեսակաց հետ կը շփոթեն, եւ այսպէս կը յանգին եզրակացութեան մը, որ յառաջագիր նախադասութեանց մէջ չբովանդակուիր: Տեառի է ցեռի ճշգրիտ սահմանը տւանդած եմք մեր յիշեալ յօդուածոյն մէջ, որ վասն զայն վերտալն չեմք կրկներ, եւ կը բաւականանամք տեղով թէ այդ երկու բաւերու հշանակութիւնքն բոլորովին իրարմէ տարբեր, զատ եւ որոշ բաներ են:

Յեղերու դասակարգութեանց համար ինչ գրութիւն ալ ընդունուի, կրնամք ըսել թէ ցեղերն երեք զլիսաւոր դասակարգութեան կը վերածուին. ¹⁰ Սեմական ցեղ, ²⁰ Հնդ-Եւրպական ցեղ, ³⁰ Քասական ցեղ: Առաջին դասակարգութեան կը վերաբերին Եբրայեցիք, Հիբերացիք, Պատգացիք, Սիւրիացիք, Արաբք եւ Ասորիք: Երկրորդ դասակարգութեան կը պատկանին, Պեղասպա-

(1). Տե՛ս Պատկեր, Գ. Տարի. Իէ- 11 էջ 258:

ցիք, Սկիւթացիք, Մեդացիք, Հայք, Կեղտք, Սլաւք, Կովկասեանք եւ Արիականք: Երրորդ դասակարգութեան տակ կ'երթան Բաբելոնացիք, Փիւնիկեցիք, Փղշտացիք, Նզիպտացիք, Եթովպիացիք, Լիբիացիք, եւ համօրէն Ափրիկեան ազգեր: Բաց աստի կան նաեւ անշուշտ ցեղեր, որպիսիք են Մոնկոլք, չէկ կամ պղնձագոյն ցեղ, եւ Մալայեան ցեղ:

Դիւրին է աստ զիտել թէ այն ամէն ցեղերն միակ տեսակի մը պատահական զանազանութիւնքն են: Եւ այդ զանազանութիւնք ֆիզիքական եւ բարոյական պատճառներէ յառաջ եկած են: Զի մարդկային ազգի կամ տեսակի միութիւնը կ'ապացուցուի ¹⁰ անդամագինական եւ ազգահամարական յատկանիշներով, ²⁰ բարոյական յատկանիշներով:

¹⁰ Անդամագինական յատկանիշ. — Գործարանական նմանութիւնն՝ որ չնչաւորաց մի եւ նոյն տեսակին պատկանող էական վրայ կը նշմարուի, բազմատեսակեանց մոտրութիւնը կը դատապարտէ: Ամէն շուներն մի եւ նոյն գործարաններ եւ անդամագինական մի եւ նոյն կազմութիւն ունին. միթէ կրնամք ըսել իրաւամբ թէ բարակ որսականն, գամբռն եւ չնիկն երեք այլ եւ այլ շանց տեսակներն են: Քանակի եւ ծաւալի տարբերութիւնք անհատի մը ներքին բնութիւնը չեն փոխեր. մասնական եւ պատահական յատկութիւնք՝ ցեղեր միայն կը կազմեն: Մարդն իսկ մի եւ նոյն հանգամանքներն ունի: Բնապատումը, բոլոր մարդկային ցեղերու վրայ ուշադրաւ նմանութիւններ կը գտնեն. ամէն մարդիկ մի եւ նոյն գործարանական կազմութիւն, մի եւ նոյն կենաց միջին տեւողութիւն, մի եւ նոյն տրամադրութիւն ու հիւանդութիւն, մի եւ նոյն ջղային յօրինուածութիւն, մի եւ նոյն չնչառութեան եւ տեղաշարժութեան կազմութիւն ունին: Այսու հանգիւրծ, կրնան մեզ ըսել թէ մարդկային տիպայն եւ բեւեկի տարբերութիւններ ունի, եւ պէտք է զայնս ի նկատի առնուի:

Յիրաւի այս տարբերութիւնք կան, բայց իրենց տրուած կարեւորութիւնը չունին, եւ ուշի ուշով քննելով կը տեսնենք թէ միայն երկրորդական եւ պատահական բաներ են: Գլխաւորաբար չորս կերպ տարբերութիւնք կը նշմարուին՝ հասակի, գանկի, երանդի եւ զիմաց անկեան վրայ հիմնուած:

¹⁰ Հասակի տարբերութիւնն չէ կարող անհերքելի առարկութիւն մը ընծայել ճշմարտութեան հակառակորդաց: Զի հասակն կը տարբերի 1,50 եւ 2 մէտրի մէջ՝ սկսեալ ի Լաբոնացւոյն

մինչեւ ցրաթակոնացին, այնպէս որ մարդկային ազգն շատ հեռի է մեզ ընծայելէ հասակի այն բազմաթիւ զանազանութիւնները՝ որք կենդանեաց մի եւ նոյն տեսակին մէջ յաճախ կը զտնուեն: Մարդոյ մը հասակին չափը որչափ ալ ըլլայ, երբեք չխափաներ ո՛չ սերունդը, եւ ո՛չ իմացական եւ բարոյական կարողութեանց ներդաշնակաւոր զործքերը: Կրնայինք արդեօք այսպիսի զարմանահրաշ կարգի մը վրայ սքանչանալ, եթէ թզուկն եւ հակայն մի եւ նոյն տեսակի չպատկանէին: Ըսել թէ այդ յիշեալ անձինք ընդհանուր օրինաց տակ չեն իյնար, փորձառութեամբ ստուգուած իրողութիւնները յայտնապէս մերժել ըսել է:

20 Գանկի ձեւակերպութիւնն ալ չհաստատեր տեսական բազմաւորութիւնը: Գիտումք թէ հին ժամանակները մարդիկ գանկին ինչ ինչ փոփոխումներ կ'ընէին ճնշելով, սեղմելով, եւ այսու սովորական ձեւը կը փոխուէր, սակայն ոչ երբեք անճանաչելի կ'ըլլար ամենեւին:

Գանկի ընդունակութիւնն եւ ուղեղի ծանրութիւնն չեն կարող իմացականութեան ճիշդ չափն ըլլալ: Միթէ՞ իմացականութիւնն կրնայ պարագրուիլ առնչաբար նեղ եւ անձուկ վայրի մէջ. գործարանի մը քիչ շատ լայն ու նեղ ըլլալէն կրնայ կախումն ունենալ: Այսու ամենայնիւ գանկի հաստութիւնն կրնայ զգալապէս նուազիլ եւ բարակնալ չարունակ եւ միակերպ մտաւորական աշխատութեանց աղբեցութեամբ: Կը պատմեն թէ Քիւվիէի գանկն թափանցիկ էր. մի եւ նոյն թափանցականութիւնը կը նշմարուի արուեստագիտաց ոմանց, եւ ի մասնաւորի երաժշտաց գանկին վրայ: Գանկի մի եւ նոյն կատարելագործութիւնը չեն ունենար բարբարոս եւ վայրագ ժողովուրդներ:

Բաց աստի, երեւելի գիտնոց ոմանց ուղեղը կ'շնչուի մեծ տարբերութիւն մը գտնուեցաւ իրարու մէջ: Քիւվիէի ուղեղն 1,861 գրամ, իսկ հռչակաւոր հանքաբան Հաւսմանի ուղեղը 1,226 գրամ կը կշէր: «Աստի պարտիմք եզրակացունել, կ'ըսէ Պ. Ֆլուրան, թէ ուղեղի մեծութիւնն իմացականութեան մեծութիւն չցուցնէր. եւ փոքր ինչ տարբերութեամբ ամէն մարդիկ մինեւոյն գանկային ընդունակութիւն ունին: Ապիտակամորթ եւ սեւամորթ մարդոյ գանկերն ալ իրարու հետ ամենեւին տարբերութիւն մը չունին: Իսկ ընդհակառակն, խափշիկի ուղեղն թէ՛ ծաւալով թէ՛ կողմնական բլթակով մարդակերպ կապիկի (orang-outang) ուղեղէն լոյրլոյլին կը տարբերի:

30 Բազմատեսակեանք մորթոյ գոյնին վրայ յենլով խափ-

չիլը մարդկային միակ ազգէն դուրս կը վանեն Բայց սպիտակ եւ սեւ մարդոյ մօրթն ունի արդեօք այնպիսի որոշիչ տարբերութիւններ՝ որք կարող ըլլան մարդոյ ներքին բնութիւնը փոխել: Ոչ երբեք: Բոլոր մարդկանց մօրթն միեւնոյն տարրերէ եւ մասերէ բաղկացեալ է. վերնամաշկ, մաշկ եւ Մաշկէ կոչուած նիւթն առ ամենեւեան կը զանուի: Այդ նիւթն է որ միջալարաց եւ օդաբաժնից ազդեցութեամբ ամէն գոյն եւ երանգ կ'առնու: Ահա այսու կը մեկնուին այս մօրթային երանգաց աւտիճանները՝ զորս բնակիչք երկրի ունին, եւ որոնք ժառանգակա՝ նութեամբ ցեղերը կը կազմեն:

Բազմատեսակեանց սեւամօրթներու գէմ ըրած պատճառաբանութիւնը՝ կարող են խափշիկներ պատշաճեցունել սպիտակամօրթ ցեղին: Եթէ մօրթոյ գոյնն էական եւ Իսկական տարբերութիւն կը դնէ ի մէջ մարդկան, սպիտակամօրթներն իրաւունք ունին արդեօք կարծել թէ իրենք երկրի բանական կենդանեաց մէջ ամենէն գերագոյններն են, եւ կրնան իրաւամբ արհամարհել այն մարդիկները որոնք իրենց ցեղերուն չեն պատկանիր: Է՞ր ազագու չեն խօսիր Ամերիկայի կարմրամօրթներու եւ Ճենաոտանի, Ճաբոնի բնակչաց վրայ:

Ուստի յայտնի է թէ բոլոր այդ ցեղերն ալ մարդկային ազգի յօրինուածութեան միեւնոյն յատկանիշներն ունին, եւ թէ խափշիկներն ալ մեղի պէս նախնական ամուլ մը սերած են: Եւ Պիլֆոն շատ իրաւունք ունի ըսելու թէ «Մարդն սպիտակ՝ յեւրոպէ, սեւա՝ յԱփրիկէ, դեղին՝ յԱսիա, եւ կարմիր՝ յԱմերիկա, ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ միեւնոյն մարդն ներկեալ երանգօք օդաբաժնի»:

20. *Ծննդաբանական յայտնիք.*— Ծննդագործութիւնն, որ ծնող պատճառի նման էակի մը արատաւորութիւնն է, կը պատկանի միեւնոյն տեսակի իւրաքանչիւր անհատից: Այդ սկզբունքն անուբանալի իրողութեամբ բացայայտ կ'երևին: Երբ երկու ցեղերն իրարու հետ միանան, իսկ եւ իսկ անոնց միութեան արգասաւորութիւնը կ'երևի, արգասաւորութիւնն ստոյգ, չարունակ, յարատեւ: Բայց երկու տարբեր տեսակաց ծնունդք բոլորովին անարգասաւոր են, եւ կա՛մ իրենց արգասաւորութիւնն երկրորդ եւ երբեմն առաջին սերնդեամբ կը վերջանայ: Մի եւ նոյն անարգասաւորութիւնը երկու տարբեր ցեղերու միջեւ չտեսնուիր. անասնոց օրինակք այս մեր ըսածները կը հաստատուն: Ճաղարի եւնապատտակի խոտոր խառնակութեամբնոր

տեսակ մը կրցան ունենալ: Իսկ ընդհակառակն՝ շանց բազմաթիւ զանազանութեանց մէջ անարգաստաւորութիւն տեսնուեցաւ երբեք. . . . Եւ ամէն կենդանիներէ գեր ի վերայ եղող մարդն բացառութիւն պիտի կազմէ ընդհանուր օրինաց՝ որոնք զոգցես բնական իրաւանց վրայ հաստատեալ են: Մարդկային այլ եւ այլ ցեղերու մէջ ինչ կը պատահի, անոնց միութիւններն չարունակ արգաստաւոր են: Ստիպուած եմք հաստատական պատասխան մը տալ: Եւ յիշուի, կը տեսնեմք յԱմերիկա սպիտակամորթ, սեւամորթ եւ կարմրամորթ ցեղեր՝ որք իրարու հետ կ'ամուսնանան, եւ ամենատոյգ արգաստաւորութիւն մը չարունակ կը տեսնուի: Եթէ մարդկային չորս ցեղերն չորս տարբեր տեսակներ ըլլային, միթէ՞ ծնչութեան օրինաց մէջ այդ կատարեալ կանոնաւորութիւնը, այդ գեղեցիկ ներդաշնակութիւնը կարող պիտի ըլլայինք ստուգել: Հանդէպ այս ամենայն իրողութեանց՝ մանաւանդ այլ եւ այլ մարդկային ցեղերու արգաստաւորութեան, Պ. Քաթոֆատ հետեւեալ եղրակացութիւնը կը հանէ, որ բազմատեսակեանց մոլորութեան աննպաստ է. «Այդ փորձառութիւնն, որ երեք դար չարունակ կատարուեցաւ հազարաւոր քառակուսի մզոններու վրայ, ընդ մէջ ընդաւոր անհատից, բարձրաձայն կը քարոզէ թէ յԱմերիկա գոնուող երեք ցեղերու խոտոր խառնակութիւնն խառնազգի ծնունդ (metsage) է, եւ ոչ երբեք խառնածնութիւն (hybridation). հետեւաբար անոնք միեւնոյն տեսակի երեք ցեղերն են, եւ ոչ թէ երեք տարբեր տեսակներ: Ուստի բովանդակ մարդկութիւնն մի միայն տեսակ մը կը կազմէ»:

Բոլոր մարդիկներն ոչ թէ միայն անդամազննական եւ ծննդաբանական մի եւ նոյն յատկանիչներն ունին, այլ նաեւ բարոյական միեւնոյն յատկութիւններն:

30. Բարոյական յարկանիչ. — Իմացականութիւնն, առանց ցեղի տարբերութեան, ամեն մարդոց հասարակ կարողութիւն մի է: Սակայն համահաւասար կերպով ամենուն բաշխուած չէ, մարդկային ազգին մէջ ալ իմացական տարբերութիւններ կան. ինչպէս որ ծաւալի եւ գործարանաց կատարելութեան տարբերութիւններ կան: Բայց, միեւնոյն ցեղի անդամոց ունեցած իմացականութեան ատիճանն ինչ որ ալ ըլլայ, սա ստոյգ է որ այդ աղիւս կարողութեամբ կը զանազանուի ամենէն կարճամիտ մարդն ամենէն աւելի կատարելագործուած անասունէն: Ամէն ազգաց քով, եւ աշխարհի ամեն կողմը կը դանենք յիշատակարան-

ներ, իմացական կարողութիւններ արտայայտող նշաններ, իմացականութիւն՝ որ գիւտեր կ'ընէ, որ կը կատարելագործէ, որ իւր հարստութիւնները կը յաւելու փոքր ի շատէ ճարտարամիտ հնարողութեամբ: Սեւամորթներուն միտքն ալ մշակութեամբ կը զարգանայ. Լիլէթ Ժոֆֆրուա, խափշիկ գիւնտականն, Փարիզի գիտութեանց կաճառին հռչակաւոր թղթակիցն էր ընդ երկար: Ամէն մարդիկ, որչափ եւ խուժուժ լինին, ունին սակայն գրեթէ միեւնոյն զգացմունք, միեւնոյն ընտանեկան սէր, եւ մահաւանդ միեւնոյն կրօնական զգացում: Իմացականութիւն եւ բարոյականութիւնն՝ բովանդակ մարդկութեան մէջ կը հաստատեն արեւակցութեան անժխտելի կապ մը՝ զոր չճանչնալ անհնարին է, եթէ ոք չուզէ իւր աչքերը յամառութեամբ փակել լուսոյ առջեւ: Վասն զի, ամէն բարբարոս ազգաց քով կը գրտնենք Աստուծոյ, ապագայ կենաց գաղափարը, եւ ինչ ինչ վարդապետութիւններ՝ որ նախնական աւանդութեանց նաւաբեկութիւնէն զեր ամ ետ Առաքելութեանց մէջ աշխատող կաթողիկէ քարոզչաց երկասիրութիւնքն այս խնդիրը չըջապատող տարակրայներն ու ամպերը փարստելու մեծապէս օգնեցին: Եւ եթէ գիտականք ոմանք չեն ուզեր կաթողիկէ վարդապետաց գրածներուն հաւատք ընծայել, թող ուշադրութեամբ կարդան բանապաշտ Պ. Թիէլի ըրած սա խորհրդածութիւնները «Այն խօսքըն՝ որ կը հաստատէ թէ տասնց կրօնքի ժողովուրդներ եւ ցեղեր կը գտնուին, հիմնեալ է անձիւզ գննութեանց՝ եւ կամ զազափարաց չփոխութեան վերայ: Ոչ երբեք երատահած եմք ազգի մը կամ ցեղի մը որ գերազան էակաց չհաւատայ, եւ ասն կարծիքը յայանող ուղեւորներն ալ ետքէն յերեւան ելած իրողութիւններէն յազթահարուեցան»:

Եթէ ամէն մարդիկ՝ մարդկութեան էական յատկանիշներն ունին, այսինքն՝ իմացականութիւնը, բարոյականութեան եւ կրօնականութեան զգացումը, հարկ անհրաժեշտ է ճանչնալ եւ ընդունել մարդկային ազգի միութիւնը: Մէն մի ցեղ՝ միեւնոյն կարողութիւնները, միեւնոյն տննչանքը, միեւնոյն սովորութիւններն ունի. այսու հանդերձ, ասանք աւելի մեծ զարգացում, աւելի մեծ լուսաւորութիւն ստացած են այն ազգաց մէջ, յորոք քաղաքակրթութիւնն կը յառաջացնէ թէ՛ նիւթական հարստութիւնը եւ թէ՛ բարոյական մեծութիւնը:

Բայց սակայն սկզբունքը երբեք չփոխուիր, եւ այդ սկզբունքէն ըստ ինքեան յառաջ եկող ելլակացութիւնն միշտ ստ

է թէ՛ միութիւն իմացականութեան, եւ միութիւն բարոյական եւ կրօնական զգացմանց՝ յիտին եւ վերջնական ապացոյց է միութեան ազգի մարդկան։ Այդ հզօրակացութիւն՝ հռչակաւոր բնախօս Թլուբանսի յանգած եղբակացութիւնն է։

Բայց ինչպէս մեկնելու է այն զանազան տարբերութիւնները՝ որոնք նախնական ակաբար այլալիւծ են։ Կարող եմք զանոնք մեկնել ժողովականութեամբ, եւ օգտաւորի ու առողջարանական ազդեցութեամբ։

Որ եւ իցէ պարտադէմը, կամ չնախատեսեալ պատահարի մը արդեամբք, կը պատահի որ ինչ ինչ պատահական ձեւեր կը դոյսնան անհատից ոմանց վերայ, որք իրենց սերնդոց ալ կ'անցնին։ Բնապատումը ոմանք կը հաւատան թէ բազմաթիւ ընտանիքներ վեց մաս ունէին։ Այսպիսի գէպեր յաճախ կը պատահին, եւ մարդկային այլ եւ այլ ցեղերու կազմութիւնն այդ տեսակ եզական պատահարաց վերայ հիմնեալ է։ Գիտնականք կ'ընդունին թէ ծնողաց յատկութիւններն ծնչութեամբ կ'անցնին իւրեանց զաւակաց, եւ գիտութեան այս խոստովանութիւնն կը ստուգուի հանապազօրեայ փորձառութեամբ։ Այդ որոշիչ նշաններն տեսակը չեն փոխեր, այլ նոր ցեղ մը կը կազմեն։

Օգտաւորին ալ ունի իւր մեծ եւ յայտնի ազդեցութիւնը ցեղերու կազմութեան վրայ։ Անհնարին ցուրտի մը ազդեցութեան ներքեւ, մարդոց անդամներն իրենց կանոնաւոր զարգացումը չեն կրնար ունենալ, մանաւանդ հասակը համեմատաբար կարճ եւ փոքր կը մնայ։ Իսկ ընդհակառակն՝ տապալկեղջ ջնրմութեան մը ազդեցութեան ներքեւ, մորթոյ գոյնը կը սեւնայ եւ մազերն խիտ եւ դռուզ կ'ըլլան։ Բարեխառն գոտիներու մէջ տեւամորթին իւր թուի գոյնը կը կորսնցնէ եւ միեւնոյն ժամանակ աւելի բաց եւ աւելի հաստատուն դոյն մը կ'առնուի։ Հրէայք աշխարհիս չորս կողմն ալ կը բնակին, եւ նոցա գտնուած միջավայրն փոխած է մասնաւորապէս իրենց մորթին գոյնը, եւ այն կլիմային ազդեցութեան պատշաճեցուցած է։ Ինչ որ ալ ըսուի, մարդն իւր ծննդեամբ սպիտակ է, եւ սեւ, գեղին, պղնձագոյն չ'ըլլար՝ եթէ ոչ ժամանակէ յետոյ՝ որ այդ փոփոխութիւնները կը հաստատէ եւ կը զարգացնէ։

Օգտաւորի վրայ պէտք է որ աւելցնեմք առողջարանական ազդեցութիւնները։ Մնունդն կենցաղավարութիւն, մտաւորական կրթութիւն, ընկերական ճարտարամտութեան պակաս

սութիւն, պատճառ կու տան ինչ ինչ փոփոխութեանց ի գործա-
րանս այն ամէն մարդկան՝ որք Ֆիզիքական ու բարոյական
ստրկութեան վիճակի մը մէջ կ'ապրին: Յայտնի է թէ անդիւան
եղանակը մեծապէս կ'ազդէ մտաց զարգացման եւ մարմնոյ կազ-
մութեան վերայ: Անտանոց միտով անուշուիլը՝ բանջարեղինօք
անուշուելէն չատ կը տարբերի. ոյր վասն Օրինոգոյի ցեղերն՝ որ
խոտածարակ են եւ կաւակեր, խեղճ ու ողորմելի վիճակի մը
մէջ կը գտնուին, որ անանոց վիճակին չատ մօտ ըստ մի է:
Նմանապէս դիտուած է թէ ծովեզերեայ կամ լեռնային բնակու-
թիւնն կը փոխէ գանկի եւ երբեմն իսկ դիմաց անկեան ձեւը:
Ուտտի այս ամենայն կ'ապացոյցանէ թէ ցեղերն՝ ճախատեա-
եալ պատահարներով եւ օգաբաժնի եւ առողջաբանական ազ-
դեցութեամբք կրնան յառաջ գալ:

(Շարայարեյի)

ՅՈՎ. Հ. Վ. ԲՕԼԱԹԵԱՆ.

ՋՐՀԵՂԵՂՆ

ԵՒ

ԱՐԴԻ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆ

Ջրհեղեղ բառն, որպէս ծանօթ է, իւր սովորական իմաստովն կը նշանակէ ընդհանրական ողողում մը, որովք ուր մարդկային ազգը, ի բաց առեալ զՆոյ եւ զընտանիս նորին, բնաջինջ կորեաւ։ Այս Աստուածասաստ պատուհառի պատճառ եղած էր այն ժամանակի մարդկան ապականութիւնն։ Մովսէս սոյն համաշխարհային ողողման պատմութիւնը մի առ մի կը նկարագրէ Ծննդոց գրքին Զդ. Էդ. եւ Ըդ. գլխոց մէջ, եւ կը յաւելու թէ քառասուն օր եւ քառասուն զիշեր անձրեւ եկաւ, բոլոր երկնից սահանքները բացուեցան. եւ ամեն անշնորհ աղբիւրները պատուեցան, այնպէս որ համայնաջինջ ջուրերն՝ ամենաբարձր լեռանց զագաթէն տասնուհինգ կանգուն վեր բարձրացան, եւ հարիւր յիսուն օր վրայէն անցնելէն վերջը՝ սկսան ջուրերն քաշուիլ տակաւ եւ նուազիլ, եւ սարւոյ մը վերջը ամբողջ երկիրը չորցած էր եւ իւր հաստատուն կերպարանքն առած։ Այն ատեն Նոյ տապանէն ելաւ իւր ընտանեաց հետ ի միասին, եւ իւր հետն ունեցած բոլոր գաղաններն ու սողունները եւ թռչունները հանեց ի ցամաք, եւ հոն սեղան մը չինեց եւ Աստուծոյ զոհ մատոյց։

Սրբազան գրչին ջրհեղեղին վրայ ըրած պատմութիւնը համառօտիւ այս է։

Եւ որովհետեւ այս պատմութեան դէմ գրեցին եւ կը գրեն տակաւին ի մեր աւուրս օնհաւատք եւ կարծեցեալ գիտնականք, աստ պիտի ջանամք ցուցնել ի ձեռն պատմութեան եւ տւանդութեան ժողովրդոց թէ՛ ջրհեղեղն հնարաւոր է, իրօք եղած է եւ համաշխարհական է։

Հնարաւորութեն ջրհեղեղի

Թէ Մովսիսի պատմած ջրհեղեղն հնարաւոր եւ կարելի է,

բացայայտ ճշմարտութիւն մի է այս: Ջրեղեղի դէմ բերուած զփուարութիւններէն մինն սա է որ, կ'ըսեն թէ, անհնարին կը թուի ըմբռնել անշափ յորդահոս անձրեւ որ կարենայ չորս հազարէն ութ հազար մետր բարձրութիւն ունեցող լեռանց գագաթները ծածկել: Բայց պէտք է զիտել թէ մեծամեծ անգնդոց աղբիւրներն եւ երկնից սահանքը՝ ջրոց այն աղբերակունքն են՝ որոնք երկրիս վրայ եւ մէջը գտնուող ջուրերէն դուրս եւ դատ են: Աքանչեւահրաշ եւ աստուածառաք անձրեւ մի էր այն, որոյ բնական տարերքն կային յայնժամ ի միմուրտի եւ յանջրպեստ, եւ վերին ջուրք կ'անուանուէին:

Ս. Գրոց մեկնիչներէն ոմանք ջրհեղեղը կը վերագրեն ուղիսնահոս անձրեւաց, իսկ այլք՝ ծովերու երկրիս վրայ յորդելուն: Առաջինք իրենց ասութիւնը Ս. Գրոց սա խօսքին վրայ կը հիմնեն «Սահանք երկնից բացան», եւ յետինք՝ սա միւս խօսքերուն վրայ, «պատառեցան ամենայն աղբիւրք անգնդոց բազմաց»: Ոմանք ալ կ'ենթադրեն թէ երկրապնակի վրայ ամբարձմունք պատահելով ջուրերն իրենց հաւատարակչութիւնը կորսնցուցին եւ ցամաքաց վրայ թափուեցան: Վերջապէս, կան ոմանք, որոնք այս բոլոր պատճառները ի միատին կ'ընդունին:

Ստիպուած եմք սակայն խոստովանիլ թէ մեզ գրեթէ անհնար է ըսելն ճշիւ գտակաւ որ Աստուած ինչ եղանակաւ ջրհեղեղը բերաւ, զի սրտշակի գայն մեզ յայնժամ չէ: Ինչ որ մեզ համար էական է, ցուցնելն է թէ փիլիքական օրէնքներն՝ Մովսիսի պատմած այն մեծ իրողութեան անկարելութիւնը չեն կրնար հաստատել: Իսկ արդ մեզ շատ զիւրին է հաստատել ենթադրելով թէ,—այս ենթադրութեան վրայ քիչ մը վերջը պիտի խօսինք,— ջրհեղեղն համաշխարհական էր ոչ թէ Բաբելոնի Էփրատի վրայ, այլ Բաբելոնի Էփրատի վրայ: Յայնժամ կ'ոչնչանան այն ամէն առարկութիւնք՝ որք հիմնուած են ջուրց բովանդակ երկրագունտը ողողած ըլլալուն վրայ: Եթէ ջուրերն երկրիս միայն բնակեալ մասը ողողած են, այլ եւս մարդոց համար միմուրտական սատիկ ճնշումէն վախնալու բան չենք ունենար, զի անձրեւն անդափակուած է. գետոց ջուրերն ովկիանու ջուրց հետ առանց բացասութեան չեն խառնուիր, եւ ձկունք կրնան անոյ պահպանուիլ, զի երկրիս մի մասն իւր նախկին վիճակին մէջ կը մնայ: Վերջապէս Աստուած այնքան մեծ քսնակութեան ջուրց պէտք չունի, եւ, առանց նորէն ջուր ստեղծելու, կրնայ զմարդ ջրասոյզ կորսնցունել անձրեւի կամ ծովու ջրերով:

Վերջապէս, չառ հաւանութեան է որ այն մեծ եւ երեւելի ջրհեղեղի ժամանակ, աստուածաստ ապտուհաւի իբր գործիք ծառայած ըլլան բնութեան յեղաշրջութիւններէն ումանք, զորս երկրաբանութիւնն կը ստուգէ:

Իրականութեան վերհեղեղ.

Պատմական ապացոյց. Եթէ կայ եւ եղած է իրողութիւն մը որուն վրայ պատմական աւանդութիւններն համաձայն գտնուին նորա գոյութիւնը հաստատելու համար՝ ջրհեղեղն է այն: Մովսէս ոչ կրնար խաբել եւ ոչ ալ խաբուիլ ափսոսի կարեւոր եւ այսպէս իր ապրած ժամանակին մերձաւոր եղելութեան մը վրայ. զի Մովսէս ջրհեղեղէ զրեթէ ութ հարիւր տարի վերջը կ'ապրէր: Ուստի, այս մեծ եղելութիւնը՝ իւր ամէն պարագայիւքն կրնար խմանալ. զի ջրհեղեղի աւանդութիւնն, առ առաւելն, չորս բերանէ անցած էր ցՄովսէս հասնելու համար: Եթէ Մովսէս սառայօղ պատմութիւն մը յերկրած ըլլար, համօրէն մարդիկ եւ բոլոր յիշատակարանք նորա պատմութեանը դէմ բարձրաձայն բողոքած կ'ըլլային: Այլ ընդհակառակն՝ այս պատմութեան ճշմարտութեան կը վկայեն բազմաթիւ Սրբազան գրիչներ՝ որոնք այդ տիեզերահռչակ եւ զարմանահրաշ իրողութեան հաւատարիմ արձագանք հանդիսացան: Եւ Պոսիւէ ամենայն ճշգրտեամբ կրցաւ ըսել թէ «Համաշխարհական ջրհեղեղի աւանդութիւնը կը գտնուի ընդ ամենայն երկիր»:

Եւ յերաւի. ջրհեղեղն, այլայլեալ անշուշտ եւ փոքր ի չափէ կերպարանափոխեալ, այլ միշտ ճանաչելի՝ կը գտնուի ի տիկզքն տարեգրութեանց ամենայն ժողովրդեան. այնպէս որ սոյն ժողովրդոյ հաւատարմաբար պահած այլ եւ այլ հատակոտորներու իւրաքանչիւրը ի մի բերելով, զիւրին է յօրինել Մովսիսի պատմած նախնական պատմութիւնը: Մի քանի օրինակներ յիշելով շատանաւք: Յուլիոս Սամոսատացոյն եւ Պղութարգոսի՝ Յունաց ջրհեղեղին նկատմամբ մեզ թողած պատմութեան մէջ, Դեւկալիոն մեզ կը ներկայանայ ոչ թէ նաւ մը, նաւակ մը, այլ տասան մը շինելով, որուն մէջ ինքն, իւր կինն եւ որդիքը կը մտնեն իւրաքանչիւր անասուններէն զոյգ մը իւր հետն առնելով:

Ամէն պատմիչներն, բոլոր աւանդութիւններ միաբան կը խօսին ջրհեղեղի մը վրայ որ լալոր երկիրը ողողելով մարդկա-

յին ազգը ջնջեց: Այսպիսի միաձայն աւանդութիւն մը մերժելու համար, պէտք է մերժել զսնազան ժողովրդոց պատմութիւնը, պաշտօնը եւ յիշատակարանները: Այն սարսափելի աղէտքին յիշատակը ամեն ժողովրդոց մէջ գտնուած է. Ասորեստանահայց եւ Քաղզէացւոց աւանդութիւններն անոր վրայ Մովսէսին աւանդածին ըստ բաւականի նման կը խօսին: Եզրիպտացւոց եւ Փիւնիկեցւոց քով ուշագրաւ յատկանիշներով կը յիշուի Սինէացւոց տարեգրութեանց մէջ ջրհեղեղն հոչակ հանած է, ուր կ'ըսուի թէ այդ համայնաջինջ հեղեղն ջրոց լեռները կը ծածկէր եւ գոգցես մինչեւ երկինք կը բարձրանար: Հնդկաց մատեանները կ'ըսեն թէ մարգկան առաջին ցեղը ջրհեղեղաւ ջնջուեցաւ: Արդի գիտնականներէն մին ըսած է թէ «բոլոր պատմական դէպքերէն ամենէն շատ յիշուածը, ամենէն շատ ճանչցուածը, ամենէն շատ հաստատուածը՝ համաշխարհական ջրհեղեղն է»:

Ուստի ջրհեղեղի իրականութիւնը մերժելու համար պատմութիւնը մերժել հարկ անհրաժեշտ է:

Գիթական ապացոյց. Եթէ այժմ պատմական ապացոյցներէն անցնինք գիտութեան մեզ մատակարարած փաստերուն, անպատճառ միեւնոյն հետեւանաց կը յանգնէք: Քանզի կրնան յիշուիլ երկրաբանական ինչ ինչ իրողութիւններ, որոնք կը բացատրուին եւ կը համաձայնին միանգամայն ջրհեղեղի գաղափարին հետ, եւ որոնք անհերքելի ապացոյցներ ըլլալ կը թուին բազմաթիւ հեղինակաց: Այդ իրողութիւնքն են:

10. Տեւադէքժէալ հովիտ, (vallées de dénudation). Այսու յորջորջմամբ կը նշանակուին այն հովիտներն որք երկու բլրոց մէջ փորուած են եւ որոնց խաւերը ճշգիւ իրարու կը համապատասխանեն, այնպէս զի յայտնի կ'երեւայ թէ այն ձորը յանկարծական եւ սաստիկովն պատճառաւ մը փորուած է: Այդպիսի հովիտներն այժմեան ջուրց հեղեղովը չեն կրնար փորուած ըլլալ. փան զի, բաց անտի զի, սոքա առհասարակ միեւնոյն ուղղութեամբ, այսինքն՝ արեւելեան-հիւսիսէն դէպ ի արեւմուտեան-հարաւ փորուած են, անոնցմէ շատերը ցամաք եւ չոր հովիտներն են: միեւնոյն կերպը կը տեսնուի նաեւ գետինը կազմող խաւերու մէջ, որոնք գաղաթնահայեաց ըլլալով անձրեւաց ջուրերն իրենց կցուածոց մէջ կը կորսուեցնեն:

20. Մոզէս ապացոյց Տրոբէլեր, Ալի եւ անոյճ ջրոյ բազմաթիւ ժժմակներ, ողորկ եւ կլոր խիճեր՝ որք ամենաբարձր լեռանց գա-

զաթը կը գտնուին եւ այնպիսի վայրեր՝ ուր ջուրը հեշտեաւ չէր կարող ներգործել իրաց բնական բերմամբ:

30. Ասորոյնչափ Ժայռէր: Ասորնք երկրիս վրայ աստ անդ ցրուած քարածայռերու բեկորներ են՝ որոնց ծաւալը քանի մը տասնորդամասորէն մինչեւ 1,500 խորանարդ մետր եւ 300,000 հազարակրամ ծանրութեան կը հասնին, եւ որոնք այսօրուան օրս անջատեալ ցրուած են հեռի այն լեռներէն՝ ուսկից այդ ժայռերը արտաքոյ կարգի զօրութեամբ մը բրգած ըլլալ կը թուին, եւ որոնք այն լեռներէն զատուած են խորածոր հովիտներով եւ նոյն իսկ լայնատարած ծովախորշերով: Այդ աստանդական ժայռեր՝ որոնք տեւազերծեալ հովտաց շուրջը պատող լլկոց գազաթը կը գտնուին, կարծել կու տան թէ անոնք միեւնոյն զօրութեամբ հոն մղուած են՝ որ զօրութեամբ որ հովիտներ փորուած են: Այլուր՝ կոյտ կոյտ շարուած են յաճախակի զուգահեռական, եւ երբեմն թեքատական (elliptique) դիրքով, եւ հովտաց նման՝ միշտ հիւսիսային արեւելքէն դէպ ի հարաւային արեւմուտք ուղղութիւն ունին: Այս վերջին պարագայն թէ՛ հին թէ՛ նոր աշխարհի մէջ ալ մի եւ նոյն է:

40. Վերջապէս Բրաժմէր՝ որք երկրիս վերին եւ շարժուն խաւերու եւ մասանց մէջ ալ կը տեսնուին, եւ ըստ մեծի մասին արդի անասնոց դասակարգին կը պատկանին: Սոյն այս բրածոյներն երեք այլ եւ այլ դիրքերով կը ներկայանան մեզ. մերթ շեղձաչեղձ զիւկներ սառոյցներու մէջ, մերթ զէզադէզ ոսկրներ քարանձաւներու մէջ, եւ երբեմն խորտակեալ ու կայծքարին, կրային կամ երկաթային մերով մը իրարու կցուած ոսկրներ, զորս երկրաբանք ոսկրային խառնակուճք կ'անուանեն:

Այս ամէն ուշագրաւ եղելութեանց՝ որք Մովսիսի պատմած ջրհեղեղով զիւրաւ կրնան մեկնուիլ, առարկութիւն ըրին ընդ երկար թէ մարդկային բրածոյներ, ոսկրներ չկան երկրագնդիս այն վերին խաւերուն մէջ՝ ուր ջրհեղեղի հետքեր կը նշմարենք: Բայց՝ այդ դժուարութիւնն իւր ունեցած տկար ոյժն ալ կորսընցուց՝ յորմէ հետէ ոսկերաց քարանձաւներու եւ խառնակուճերու մէջ գտնուեցան շատ մը մարդկային ոսկրներ եւ մարդու ձեռքով չինուած իրերու բեկորներ: Ուստի կրնամք ենթադրել թէ նորանոր պեղումներ, եթէ մանաւանդ մարդոյ ի սկզբան բնակած երկիրներու մէջ, ի Բաբելոն եւ յԱսորեստան եւ այլն. կատարուելու ըլլան, աւելի գոհացուցիչ արդիւնքներ կ'ունենամք, եւ խնդիրն վերջապէս ինպաստ Մովսիսի կը լուծ-

ուի Ահա այսպէս, երկրաբանութիւնն՝ զոր ստեպ մեր Ս. Գրոց կը հակադրէին, եկաւ հուսկ ուրեմն վկայեց ճշմարտութեան նոցա:

Արդ խօսքերնիս ամփոփինք, կամլաւ եւս այս հոգը ստանձնէ հռչակաւոր անհաւատ մը՝ որ ապացոյցներու բացայայտութենէն ինքն ալ յաղթահարեցաւ: «Այս անմեկնելի իրողութիւնն» (Ջրհեղեղ), կ'ըսէ Պուլանօէ, որուն ժողովուրդը սովորութեամբ «կը հաւատայ, ամենաճանօթ եւ անմերժելի բան մի է՝ Այո՛, բնա-«գէտը հաւատալու է անոր՝ եթէ մարգկան աւանդութիւնն իսկ «երբեք անոր վրայ խօսած չըլլար, եւ մի միայն աւանդութիւն-«ները ուսումնասիրող ողջամիտ մարդն ալ անոր հաւատալու է: «Անոր վրայ տարակուսելու համար ամենակարճատես եւ ա-«մենայամառ մարդ մ'ըլլալու է, տեսնելով բնագիտութեան «ու պատմութեան համահաւասար վկայութիւնները եւ մարդ-«կային ազգին ընդհանուր ձայնը»:

Ուրեմն երկրաբանութիւնն չէ կարող Նոյական Ջրհեղեղի կարելիութիւնը մերժել. նա մանաւանդ ի նպատակ նորա կը վկայէ ցուցնելով մեզ երկրիս վրայ մասնական ողողմանց բազմաթիւ հետքեր, փոքր ի չափէ նման անոնց՝ որոց պատմութիւնը Ս. Գիրք մեզ աւանդած են:

Համաշխարհակահոռութիւն ջրհեղեղի.

Ջրհեղեղի կարելիութիւնը եւ իրօք եղած ըլլալը հաստատելէն վերջը՝ կը մնայ մեզ այժմ խօսիլ ուղղափառ մեկնչաց այլ եւ այլ գրութեանց վրայ: Ջրհեղեղի համաշխարհակահոռութիւնը մեկնելու համար երեք գրութիւններ կան: Առաջինը կ'ենթադրէ թէ Մովսիսական Ջրհեղեղի ջուրերն բովանդակ երկիրը ծածկած ըլլան և երկրորդը՝ կը հաստատէ թէ Ջրհեղեղն մի միայն Սէթայ ցեղը ջնջեց, եւ ոչ թէ բովանդակ մարդկային ազգը: Երրորդը՝ կ'ընդունի թէ Ջրհեղեղն երկրիս բնակեալ մասը միայն ծածկեց, եւ ոչ բնակելի մասը:

Բացայայտ համաշխարհակահոռութիւն ջրհեղեղի

Վաղեմի մեկնիչը Ս. Գրոց՝ այն կարծիքն ունէին թէ ջրհեղեղը ընդարձակ իմաստով ստեղծ է, զի, կ'ըսէին, աստուած ծառուր մատեանք բացայայտ կը գրեն թէ «Աստուկանայր ջուրն

«յոյժ յոյժ ի վերայ երկրի, եւ ծածկէր զամենայն լերինս բարձունս որ էին ի ներքոյ երկնից, հնգետասան կանգուն բարձրաւ» (յաւ. ջուրն ի վեր, եւ ծածկեաց զամենայն լերինս) (Մննգ. է. 19, 20.) Այս գրութիւնը պաշտպանողներ ջանացին ցուցնել թէ համաշխարհական ողողումը ընդհանուր է եւ թէ՛ իբրեւ ինչ եւ այս պատճառաւ՝ ջրհեղեղի ջուրերը երկու տարբեր աղբիւրներէ բղխեցուցին միմեկորտի ջուրերը՝ անձրեւով, եւ ծովու ջուրերը՝ լեռանց ամբարձմամբ։ Ահա այդ ջուրերն են որ ամբողջ երկիրը ողողելու բաւեցան։ Բայց սակայն իրենց ընդդիմադիմանքն կատարելէն թէ այդ ջուրերն չեն կարող զժուարութիւնը բաժնաւ, նկատելով որ Հիմալայա լեռան պէս լեռ մը ջրով ողողելու հաւար՝ հարկ է հինգ հարիւր միլիոն անգամ հինգ հարիւր միլիոն քառակուսի մեղրէ աւելի մակերեսային մը վրայ ջուր տարածել, եւ բաց աստի ուրիշ ջրոյ միջերք մ'ունենալ որ կարենայ չորս հազար երկիւղոն խորանարդ մետր բարձրութեան հասնիլ։ Ոյր վասն բովանդակ երկիրը ողողելու համար անձրեւի ջուրն չէր բաւէր։

Կը մնայր ծովու ջուրն։ Սակայն այդ ջրոյ յաւելումն ալ զժուարութիւնը չէր լուծէր։ Զի՛ պէտք է ենթադրել թէ բոլոր ծովերն եւ ամբողջ լեռներն միահաղոցն եւ ի միում ժամուամբարձան։ Իսկ արդ՝ երկրաբանութիւնն չընդունիր զայսպիսի ենթադրութիւն, եւ կ'ըսէ թէ երկրագնդոյս լեռանց կազմութեան համեմատական ուսումնասիրութիւնը, եւ իրենց ամբարձման ժամանակին ճշգրիտ ծանօթութիւնը չեն ներկայացուցիր զրութիւն մի ընդունել։

Տեսակաց ի տաղանի աղատուելուն նկատմամբ ջրհեղեղի բացարձակ համաշխարհականութիւնը պաշտպանողներ եւ ոչ մի զիտական մեկնութիւն կու տան, այլ կ'ըսեն թէ հնարաւոր է, զի ամենայն ինչ հնարաւոր է առ ի յԱստուծոյ։

Ոչհամաշխարհականութեան ջրհեղեղի

Մի այլ նոր գրութիւն յերեւան ելած է՝ եւ կը պահանջէ որ ուղղափառ մեկնչաց կարծիքներու քով դատաւորուի Այս այն գրութիւնն է որ ջրհեղեղը աշխարհի բնականաւ մասնացը չ'ամբողջեր, այլ կ'ենթադրէ թէ ջրհեղեղն ամէն մարդիկները չ'ջնջեց։—Այս գրութեան հեղինակն կ'ապացուցանէ թէ այս կարծիքն ոչ աւանդութեան հակառակ է եւ ոչ ալ վարդապետ

տութեան Դպրոցի, եւ պարտի մուտք գտնել յուղղափառ մեկ-
նութիւնս Ս. Գրոց, Բայց այդ գրութեան հակառակ են Ս. Գրոց
խմաստնադոյն մեկնիչներն, ժողովրդոց անընդհատ եւ ընդհանուր
աւանդութիւնքն եւ Պետրոս առաքելոյն սա խօսքերն, «յոր ի
«սապանի» նուագունք՝ այսինքն ողիք իբրեւ ութ ապրեցան ի
Ջրոցն» (Պետր. Ա. Գ. 20)։ Ութ հոգիք միայն ջրհեղեղէ ազա-
տեցան։ Բայց աստի, Մովսէս յայտնապէս կ'ըսէ թէ բոլոր մար-
դիկ ջրհեղեղաւ կորսուեցան։

Սէդօւլ համաշխարհականութիւն ջրհեղեղէ

Մեզ ժամանակակից աստուածաբաններ կ'ուսուցանեն թէ
Ջրհեղեղի համաշխարհականութիւնը բնակեալ երկրէ անդին
տարածանելու հարկ չկայ։ Այս կարծիքը տոհմաբան կ'ընդու-
նին անոնք՝ որք Աստուածաշունչը բնական դիտութեանց հետ
համաձայնեցնելու կը ջանան։ Այս գրութիւնը մեզ աւելի
հաւանական կ'երեւի, վասն որոյ մեր հախապատուութեան
պատճառը կ'ուզեմք տալ հոս։

Ի հեճուկս առ երեւոյթ հակառակութեան, այդ կարծիքն ոչ
երբեք ի հակառակութեան է ընդ Ս. Գրոց։ Զի Աստուածապատ-
մատեանք Ջրհեղեղի համաշխարհականութիւնը մի միայն քնա-
ւալ եւ ոչ թէ քնալիչ երկրին կու տան։ Ս. Գիրք ջրհեղեղի հա-
մաշխարհականութեամբ չեն զբաղիր որպէս ջրհեղեղ, այլ մի-
այն իբրեւ համայնաջինջ պատիժ ընդ դէմ հին աշխարհի։ Եւ
յիբաւի, Ս. Գիրք զայդ եւեթ կ'ըսեն թէ բոլոր մարդկային ազգը,
ի բաց առեալ ընտանիք մը միայն, երկրիս վրայէն ջնջուեցաւ
հանգերձ չըջակայ կենդանեօք։ Արդ՝ ամեն մեկնիչներէ ընկալեալ
կանոն մի է թէ՛ հասածի մը գրաւորական իմաստը որոշելու
համար պէտք է ելնել մտօք այն ժամանակին, յորում գրուած է,
եւ իմանալ այն մտօք՝ որով հեղինակն եւ այն ժամանակի
ընթերցողքն իմացած են։ Այս կանոնը մեր խնդրոյն պատշա-
ճեցընելով, յայտնի կ'երեւայ թէ՛ ջրհեղեղն մեր երկրագնաին
ամբողջութիւնը չ'ողողեց, վասն զի երրայեցիք երկու կիսա-
դունտներու զոյութիւնը չէին դիտեր։

Ջրհեղեղի ժամանակ ամբողջ երկիրը բնակչօք լցուած ըլ-
լալէն շատ հեռի էր։ Նոյ եւ Մովսէս «Ընդ ամենայն երկիր» ըսե-
լով չէին իմանար երկրագունտը այնպէս, ինչպէս մեք այժմ

Քրիստափոր Կոլումպոսի եւ այլ նաւորաց զիւտերէն ի վեր կը ձանչնամք, այլ յայնժամ բնակեալ մասը միայն կ'իմանային:

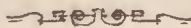
Աշխարհադրութեան եւ կենդանաբանութեան չրջանակաց ընդարձակելովն, բոլոր երկրի եւ բոլոր շնչաւորաց համար բաւած կարծեցին՝ ինչ որ ի գիրս Մենդոց բաւած էր այն ժամանակ ձանչցուած երկիրներու եւ շնչաւորաց համար: Այսպէս կը սրխալին Մովսէսի խօսքերուն տալով այն իմաստը, զոր ժԹդ. վարու գիտականն կու տայ արդի գիւտերու եւ գիտութեան յառաջագիմութեան իրողութիւններուն, մինչդեռ արդարութեան պարաք մ'է տալ այն իմաստը՝ զոր ի խանձարուրս մարդկութեան եւ յԱսիա բնակող հեղինակն տուած է:

Ասկէց ի դատ, Ս. Գրոց այլ եւ այլ հաստատներու համեմատական ուսմունքը կը ցուցնէ թէ, սեղմեալ իմաստով իմանալու է Ս. Գրոց հեղինակին այսպիսի խօսքերը: Յակոբայ ժամանակը պատահած սովուն վրայ խօսելով, Մովսէս կ'ըսէ թէ՝ Նեղիւ սով յաֆնայ՝ երկրէն, . . . եւ էր սով ի վերայ երեսաց աֆնայ՝ երկրէ, եւ ամենայն աշխարհք գային յեղիպոոս, զի զօրանայր սովն ընդ աֆնայն երկրէ:

Ուստի յայտնի է թէ այս տեսակ խօսքերը պէտք է իմանալ, ոչ թէ մեր ձանչցած աշխարհին, այլ Խորայեղացոց ժամանակը ձանչցուած աշխարհին նկատմամբ: Որով կ'եղրակացնենք թէ ջրհեղեղի պատմութեան մէջ ծննդոց զրքին ի կիր արկած բառերն ճշիւ գրաւորական իմաստով առնուելու չեն. եւ կըրնամք կարծել թէ Նոյական ջրհեղեղն ողողեց եւեթ յայնժամ բնակեալ երկիրները:

Այս սեղմեալ ջրհեղեղի գրութեան հետեւելով՝ կը տեսնուի թէ Աստուածատուր մատենին դէմ յարուցեալ տաւրկութիւնք կը նուազին եւ կը պակսին յոյժ յոյժ: Ամեն կենդանաբանական դժուարութիւնք կը հարթին: Այլ եւս հրաշքները յանհունս կրկնապատկելու հարկ չմնար՝ զազանները ի մի հաւաքելու եւ յետոյ զանոնք երկրիս վրայ տիւեւելու համար: Այլ եւս տապաւնի ընդարձակութիւնը խնդրոց տակ չիյնար, հրաշալի անձրեւներու հարկ չմնար, ինչպէս նաեւ լերանց ամբարձման, զոր գիտութիւնն անկարող կը դռնէ յարդիւնս ածելոյ այն արդասիքը՝ զորս համաշխարհական ջրհեղեղի գրութեան հետեւողք իրեն կը վերագրեն:

Յ. Վ. Բ.

Wilpertի այդ էջերը եւ կամ ձանձրանալ այդ մատանէն, որ կը ներշնչէ ամենալեւիմ ու օրբազան եռանդը:

—Քրիստոնէութեան առաջին շրջանին մէջ, ուխտիւք իրենք զիրենք Աստուծոյ նուիրող Կուսանք, ընտանեկան յարկաց չըրջանակի մէջն կ'ապրին թէպէտեւ աշխարհէ հրաժարած՝ Եկեղեցւոյ կը ծառայէին Բայց, երբ կը կը դադրին հալածանք եւ խաղաղութեան արշալոյսն կը ծագի, առ կուսաններն ալ սկսան հասարակաց կեանք վարել. արդէն չորրորդ դարուն Մենաստանները գոյութիւն (1) ունէին: Ո՛չ շատ ժամանակ վերջ Եկեղեցին կ'ընդունէր այնպիսի անդրանիկ հաստատութեան մը գոյութիւնն ու կատարելագործում մը, որովհետեւ Եկեղեցին եւեթ հանգիստուր իմն եղանակաւ կուսութեան ուխտն կ'ընդունի, զոր սեղծական արարողութիւններով կը նուիրագործէ ալ:

Wilpert այս նիւթս երկարօրէն կ'առումնասիրէ իր մատենին առաջին մասին մէջ: Ինքզինքն Աստուծոյ նուիրող կուսան մը պէտք է որ հրաժարի աշխարհքէս ի ներկայութեան հաստատեցելոյ եւ Եպիսկոպոսին. այս վերջինս միայն կրնայ այդ նուիրագործման լսնաձեւ սղօթքն ընել, որով կուսանն կը հարմանայ Քրիստոսի, որմէ վերջ միայն կը զգնուս սրտաբին նշաններն ալ, այսինքն քօզն ու կրօնական սքեմն: Ալ այնուհետեւ կուսանի միակ զբաղմունքներն են աղօթք, ձեռագործ աշխատութիւն, ուսումնասիրութիւնն Ու Գրաց, ընդ որս պէտք է որ ըլլայ հնազանդ եւ լուսնէր:

Չորրորդ դարու մէջ Հռոմ, Պոզնիս, Միլան, Ափրիկէ, Պաղեստին եւ Ասորեստան կային կուսանաց մենաստաններ: Առ այս բաց ի Սրբոյ Հարց վկայութիւններէն, ունինք բազմութիւ արձանագրութիւններ: Բնականապէս այս համառօտ տուելուս մէջ չենք կրնար հետեւիլ հեղինակին այն ընդարձակ հորիզոնն, որ իր հմտութիւնը մեր առջեւ կը պարզէ: Բայց չենք ալ կրնար չհրախրել ընթերցողացս մտադրութիւնը այդ ծանօթ արձանագրութեան, զոր այնպիսի յարմար բանիւք եւ գիտակցութեամբ քննադատօրէն մտնանիչ կ'ընէ հեղինակը: Խնդիրն է այդ վիստալեան կուսանաց անակն ի Հռովմէական կրկէսը (Forum romanum), յորում դեռ կանգուն է Վեստալեան

(1)Մեր երկրորդ յօդուածովն պէտք է ըրենք առաջին հայ-կուսանաց Մենաստանին մաս, որ արդէն այն ինչ տրեւսքոնէաբնէնք մեր մեջ հօսք է հարստ, հիմնաւեցան առ մեզ:

կուսանի համար 364ին կառուցեալ արձանին պատուանդանը, ի հոսեց այդ վեստալեան կուսանի անունը իրաց քերուած էր արձանէն, վասն զի, ինչպէս մեկնած է Marucchi ուսուցիչը, քրիստոնեայ եղած էր Այս անուան միայն Շ սկզբնատառն եւեթ մնայած է։ Արդ, Prudence, իր երկրորդ երգին մէջ, կը յիշատակէ Claudia անուն վեստալեան կուսան մը, որ քրիստոնեայ ըլլալով, կրօնաւորեցաւ եւ առանձնացաւ ի S. Laurent—in—Agro—Verano.—Wilpert Եպիսկոպոսն ամենայն ճարտարութեամբ այդ ժամանակի առնչութենէ կը հետեւցընէ թէ այդ Շ սկզբնատառը ճիշդ Prudenceի յիշատակած վեստալեան կուսանին անուան առաջին գիրն է։

Ուստի եւ Wilpert կ'ըսէ թէ պարզ եւ ոչ նշանակալից ժամանակի առնչութիւն մը չկայ այս ինդրիս մէջ. վերոյիշատակեալ արձանիդ պատուանդանը ճշդիւ գտակաւ քրիստոնէութիւնն ընդունած եւ Սրբոյն Լաւրենտիոսի մոնումենտն առանձնացած վեստալեան կուսանին ի պատիւ կառուցեալ արձանինն է։ Ոչ նուազ հմտութեամբ Wilpert հաւաքած է հին արձանագրութիւններն, որոնք ապագայ կենաց մէջ քրիստոնեայ կուսանաց յատկացեալ անմահ տրիտուր պարգեւաց եւ հնորայց արձագանդներն ու համոզակեր արտայայտութիւններն էին։

Հեղինակ Եպիսկոպոսն իր գրութեան երկրորդ մասին նոր հիւսթ մ'ընտրած է որ, անտարակոյս, առաջինէն շատ աւելի չափեկան է։

Ամբողջ քրիստոնեայ կուսանաց արձաններուն եւ պարկերաց թէ՛ զոհնաւոր եւ թէ՛ իւղանկար ուրուագներն կը փնէ մատենին երկրորդ մասը ծայրէ ի ծայր լիք է այսպիսի ճիշդ պատկերանկարներով, որոնց յաջող պծաղութիւնն ի մասնաւորի ի վեր հանել պէտք է։

Wilpert, որ ի հիմանց զիտէ հնախօսութիւնն եւ խորին գիտութիւն մըն ալ ունի քրիստոնէական հնութեան եւ արձանաց, կը ջլատէ եւ ջախջախիչ փաստութիւնք կը լուծէ այն լուրր վէճերն հին եւ նոր հնագիտաց։ Wilpert այս արձաններու նկարները կ'ընդունի կամ իբրեւ պատկերներն կուսանաց եւ իրենց բախապարտութեան հանդիսից եւ կամ՝ փոխաբերական ներկայացուցիչ տեսիլներ, որոնք իւրեանց գերեզմաններուն վրայ դարձեալ կը ներկայացընեն քրիստոնեայ կոյսերը։

Այս պատկառելի արձանաց առաջինն է Ս.Բրիսկիղեայ գետնադամբանն, Սալարիա ուղւոյն վրայ, Wilpert ամենա-

կատարեալ ճշգրտութեամբ եւ հաստատութեամբ ընդօրինակած է այդ գեանազամբանն, զոչնապեղ լուսանկարօք որուն կատարեալագործութիւնն արդէն յինքեան բաւական խոյ է ցուցնելու այն հեղինակաց սխալներն, որոնց ենթակայ եղած են ամէնքն ալ, սկսեալ Bosio հնագէտէն մինչեւ Roller եւ Darwin կանոնիկոսն. կոչտ սխալներ, որոնք ալ աւելի հաստատած էին մտածին քմահաճոյական մեկնութիւնք:

Այդ բրձանիդ ճիշդ կենդրոնն է մանկամարդ կին մը, խիստ կարմիր սքեմաւ եւ սպիտակ քողով, Orante կուսանին յար եւ նման զրից մէջ. ի ձախակողմն են երեք անձեր եւ յաջակողմն կը գտնուի Ամենասուրբ Կոյսն, բազմած իր դահուքն եւ իր բազկաց մէջ բռնած իր Աստուածային Որդին: Մեկնութիւնը կը դժուարէր այդ ձախակողմեան երկը անձնաւորութեանց նկատմամբ. այդ՝ դժուարալոյծ տեսութեան մը էր, վասն զի ծերունոցն առջեւ ի ծուկն իջած էր մանկամարդ կին մ'ի ձեռքն ունենալով զալարուն թերթ մը, մինչդեռ, ճիշդ անոր քովն կայնած էր երկաստարդ մ'որ մէկ ձեռամբ կարմիր սքեմն բռնած, միւսովն մանկամարդ կնկան կը ներկայացընէր սպիտակ քող մը: Մանկամարդ կինը իբրեւ թէ զալարուն թերթն կ'ընթեռնոյր եւ ծերունին բազմած աջ ձեռամբ մատնանիչ կ'ընէր աջակողմեան Կոյսը: Արդ, եթէ սակաւիկ ինչ լրջութեամբ խորհնք, զիւրին է կարծեմ ի միտ առնուէն թէ այս տեսարանս կը ներկայացընէ կուսանի մ'ուխտալրութեան հանդէսը. արդ այլազգ մեկնութիւն տալ՝ անկարելի է: Այդ կուսանը կ'ընթեռնու իր ուխտից պատճէնը եւ Եպիսկոպոսն ալ մատնանիչ ընելով զԱյն, որ օրինակն է բոլոր կուսանաց, կարծես թէ կ'արտասանէ Ա. Ամբրոսիոսին այս խօսքն թէ, «Ահաւասիկ, դուստր իմ, թէ ո՞վ պէտք է բըքու օրինակդ ըլլայ: Սարկաւազին ներկայացուցած սքեմը ճիշդ մէջտեղն գտնուող Orante, Աստուծոյ նուիրեալ կուսանին կրած զգեստուց կը նմանի—Այս երրորդ (Գ—3) դարու թանկագին արձանս մեր առջեւ կը պարզէ ամենաճիշդ պատկերն այն արարողութեան, որ աւելի կ'ունենար ի հռոմէ ջրիստոնեայ կուսանաց ուխտալրութեան համար, երախտագէտ պէտք է ըլլանք Wilpertին, որ անհերքելի փաստիւք մեկնեց եւ լուծեց այս խնդիրս, զոր չկրցան ընել իր նախորդները:

Այսպէս ուրեմն Աստուծոյ նուիրեալ կուսանք, որոնք քրիստոնէութեան ծաղիկներն են, անդուստ ի վերուստ, ի շնորհս

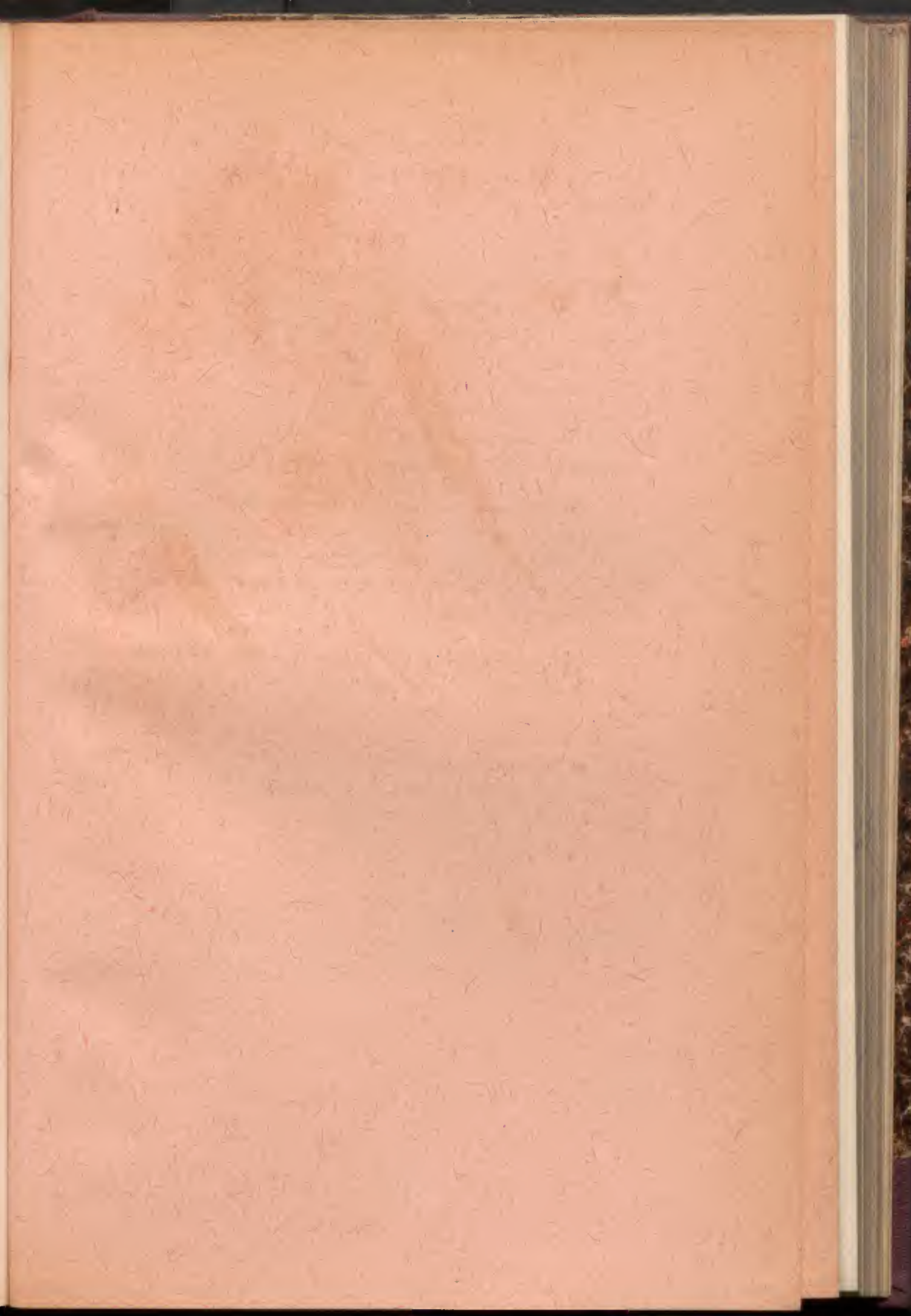
Wilpertի գիտական հետազոտութեանց, քրիստոնէական հնախօսութեան առաջին պտղատու ծաղիկներն են: Ընթերցողքս բաւականի կրնան կռահել Wilpertին այս նիւթիս նկատմամբ հրատարակած գրութեանց թիւ ոգին եւ թիւ խոստովանանք գիտական եւ քննադատական եզանակն, որ միանգամայն պայծառ եւ զիւրահատկեալի են, ուրեմն աւելորդ իսկ է երկայնածիղքանիւք գրուածել զինքն:

Յաւելունք թէ Wilpert եպիսկոպոսն միայն իր գիտութեան պարտական է որ մօտեւա Միւնստերի Ակադեմիոյ պատուակալ (ad honorem) Աստուածարանութեան վարդապետութեան ատրիճանն ընդունեցաւ, եւ անուանուեցաւ Քարտուղար քահանայապետական հնագիտաց Կահառին:

— Զերմապէս կը յանձնարարենք Պատերիս ընթերցողաց Wilpertին այս մատենը. Հայ-հնախօսութեան միայն մէկ ճիւղը մշակուած է մեր մէջ բայց ոչ մեր եկեղեցիին հնախօսութիւնն, Հայերէնագիտութիւնն ու Հայրախօսութիւնը: Մեր երիցս տնտես Հայրապետաց նկատմամբ չունեցանք ցայսօր լուրջ երկասիրութիւն մը. մեր հրատարակած հայրախօսականներն ալ, որոնք քաղուածոյքներն էին առ ձեռն պատրաստ ունեցած ձեռագիր աշխատասիրութեանս, չէին կրնար այս թերին ընել: Մտղթենք ուրեմն որ տակաւ բազմանան առ մեզ այս գիտութիւնս մշակող եւ ուսումնասիրող մատնադէտներ, որոնց գրութիւններն միշտ ակորժանօք եւ միշտ ալ օգուտ քաղելով պիտի ընթերտնու հայ-հնաարակութիւնը:

Յ. Յ. ԱԼԱՆ.

ՊՍԿԵՐ տաւն եւ հինգ օրը մի անգամ կը հրատարակուի.

Բաժանորդագրութեան տարեկան գինն է
կ. Պոլսոյ համար 40 դահեկան
Գաւառաց եւ օտար երկիրներու համար
քորատարի ծախքն ի միասին հաշուելով 50 « «

Խրատքանցիւր քիւ 2 դանեկան

ՊՍԿԵՐԻ խմբագրատունն է ի Բերա, Եւշիլ փողոց
թիւ 1, ուր պետք է դիմել բաժանորդագրութեան եւ բերքին
վերաբերեալ այլ ամենայն խնդրոց համար :

RÉDACTION DU BADGUERE

Constantinople, Péra, rue YÉCHIL, N° 1